

Geloven zonder kerk?

Kun je geloven zonder kerk? En als dat lukt: wat is dat voor geloof dat zonder de kerk kan? Ik denk dat dit belangrijke vragen zijn voor vandaag. Wie z'n ogen openhoudt, ziet het overal om zich heen: er zijn massa's mensen die van zichzelf zeggen gelovig te zijn (of 'spiritueel'), maar die nooit een kerk van binnen zien. En het lijkt erop dat ook mensen die altijd trouw kerkdiensten bezochten, gemakkelijker een dienst overslaan. In dit artikelje zet ik een paar gedachten hierover op een rij. Eerst wil ik kort de situatie in Nederland schetsen, rondom (christelijk) geloof en kerk. Vervolgens ga ik wat dieper in op de vraag of geloven zonder kerk mogelijk is.

Wat is er aan de hand?

Het is nog niet zo gemakkelijk om in beeld te krijgen van de situatie rond kerk en geloof in Nederland. We zien tegenstrijdige ontwikkelingen. De ontkerkelijking gaat nog altijd door, maar tegelijk zien we dat dit onder jongeren tot stilstand komt. En de kerkleden die overblijven zijn orthodoxer, overtuigder en tevredener over de kerk dan vroeger. Maar tegelijk gaan deze mensen minder vaak naar kerkdiensten dan hun ouders en grootouders. Misschien is dat de reden dat de dominees meestal minder tevreden zijn over het functioneren van de kerk dan hun gemeenteleden – zo blijkt uit een onderzoek van de EO naar de eigen achterban.

Vervolgens zien we dat niet-kerkelijke Nederlanders meestal geen atheïst zijn. Het spirituele tijdschrift *Happinez* is momenteel het meest succesvolle blad op de markt. Een groot aantal Nederlanders noemt zich 'gelovig' of 'religieus'. Voor hen betekent dit dat ze wel in 'lets' geloven, dat ze soms bidden, een kaarsje branden, in wonderen geloven en in een hiernamaals. Opvallend is dat dit juist onder jongeren toeneemt. Een klein aantal niet-kerkelijke Nederlanders (enkele honderden) wordt jaarlijks lid van een kerk. En de meeste Nederlanders (meer dan 90%) zouden niet graag zien dat de kerk verdwijnt.

Het beeld is dus nogal verwarrend, maar in elk geval komen er twee dingen naar voren: (1) er zijn veel mensen in Nederland die zichzelf 'gelovig' noemen, maar niet bij een kerk (willen) horen, en (2) er zijn steeds meer mensen die wel bij een kerk horen, maar minder vaak de kerkdiensten bezoeken. Ik denk dat die beide ontwikkelingen met elkaar te maken hebben en deels dezelfde oorzaken hebben.

Geloven zonder kerk

Nog maar eens: kun je geloven zonder kerk? Als iemand me dat vraagt, stel ik graag twee vragen terug: (1) wat bedoel je met geloven?, en (2) wie stelt deze vraag?

Dus eerst: wat bedoel je met 'geloven'? Vast en zeker zijn er religies en vormen van geloof, waarbij je geen 'kerk' of gemeenschap nodig hebt. Maar bij christelijk geloof ligt dat principieel anders. Om het kort te houden: in het christelijk geloof staat de liefde centraal. Liefde voor God en voor de naaste. En liefhebben kunnen we niet van achter ons bureau of in ons eentje. Als mensen vinden we onze bestemming buiten onszelf, door God te verheerlijken in ons leven en door onze naaste oprecht lief te hebben met daden. Dit veronderstelt dat we concrete mensen om ons heen hebben, aan wie we liefde kunnen geven. Het is niet zo moeilijk om de 'menschheid' te beminnen, maar concrete mensen liefhebben, dat is een ander verhaal. Vervolgens zijn wij ook zondig; wij zijn uit onszelf niet in staat om deze bestemming te vinden. Daarom hebben wij genade en vergeving nodig, die van buiten onszelf komt. En wij hebben hulp en correctie nodig van onze reisgenoten onderweg. Ook daarom kunnen we niet zonder de 'gemeenschap der heiligen'.

En dan: wie stelt deze vraag? Ik heb heel weinig arme en behoeftige mensen ontmoet die tegen me zeiden: 'Ik kan best geloven zonder de kerk'. Het waren bijna altijd welvarende, goed opgevoede en zelfstandige mensen, die zichzelf goed konden red- den. Het is misschien best denkbaar dat zo iemand zondagmorgen lekker in bed blijft liggen, naar een kerkdienst kijkt op tv en daarna een croissantje haalt. Zo iemand kan dan op dinsdagavond ook nog met een clubje gelijkgezinde vrienden een fijn gesprek over het geloof hebben. Maar het probleem is: zo iemand zal niet of nauwe- lijks mensen ontmoeten die echt anders zijn dan hijzelf. Geen arme mensen, geen moeilijke of onaardige mensen, geen nare en bekrompen mensen, geen enge progressieve mensen, geen mensen met een ander kleurtje of mensen van een ande- re generatie. Je kunt je eigen gemeenschap samenstellen, helemaal à la carte. Maar dat is een bedenkelijke versie van christelijk geloof. De kerk geeft ons de gelegen- heid om mensen lief te hebben die niet in ons 'netwerk' zitten: Joden of Grieken, sla- ven of vrijen, mannen of vrouwen (Galaten 3:28). Het christelijk geloof smeedt gemeenschappen uit heel verschillende mensen. Ik denk dat je je als christen daar- aan niet goed kunt onttrekken, als het tot je is doorgedrongen welke diepe kloven Christus is overgestoken voor ons. Wij hebben lief, omdat Hij ons heeft liefgehad. Kortom, *christelijk* geloven kan niet zonder de 'kerk': een concrete gemeenschap van verschillende mensen. Maar dat is nog niet hetzelfde als zoveel mogelijk *kerkdiensten* bezoeken. Veel kerkleden zullen onmiddellijk toegeven dat zij een gemeenschap om zich heen nodig hebben en dat zij zichzelf en hun talenten willen geven aan die gemeenschap. En daar maken zij ook echt wel werk van. Toch bezoeken veel kerkle- den minder trouw de kerkdiensten. Hoe moeten we dat verklaren?

Druk op de zondag

Eerst wil ik graag wat voor de hand liggende en duidelijke oorzaken noemen voor afnemende kerkgang. Die hebben te maken met de groeiende druk op de zondag. In de volgende paragraaf wil ik wat dieper kijken. Daar gaan we in op bredere culturele oorzaken die hun effecten hebben op geloof en kerk in Nederland.

Wat de druk op de zondag betreft: die is tegenwoordig groter dan vroeger. Dat geldt zeker voor gezinnen, maar ook voor anderen. Mensen werken langer en harder, er is minder scheiding tussen werk en privé, vaak moeten man en vrouw beiden werken om een hypotheek op te kunnen brengen. De zondag is een dag om uit te rusten of toe te komen aan sociale contacten. Door het groeiende aantal echtscheidingen wordt de zondag ook steeds meer een dag waarop kinderen de diverse ouders en grootouders bezoeken.

Die druk op de zondag ontstaat ook omdat onze werkweek erg is veranderd. Vroeger werkten veel mensen op het land of in de fabriek. De kerkdienst was een afwisseling, een breuk in de sleur van het leven. Maar in onze moderne samenleving zijn mensen vaak de hele week bezig met vergaderen, stukken lezen, van afspraak naar afspraak rijden, groepen toespreken of sprekers aanhoren, op een stoel aan een bureau zitten, naar een beeldscherm kijken enzovoort. Aan het eind van de week zijn ze dan niet zozeer lichamenlijk moe, maar ze voelen zich geestelijk uitgeput, leeggezogen. Om dan op zondag een boekje vast te moeten houden en naar een preek te moeten lui- steren, betekent weer een prikkeling van dezelfde zintuigen. Het is dan verleidelijk om de auto te pakken en naar het bos te gaan – iets fysieks te doen.

Ten slotte is het aantal mogelijkheden groter geworden. Mensen hebben tegenwoor- dig bijna allemaal een auto, dus ze kunnen op zondag of door de week gemakkelijk van alles bezoeken op het christelijk erf. Er zijn vanaf de jaren 70 honderden evange- lische gemeenten gesticht. Het aanbod van christelijke conferenties, mannendagen, zomerkampen, vrouwendagen, jeugdkerken, concerten en wat niet al, is enorm toe-

genomen. Veel kerkleden zitten op een huiskring door de week. Vroeger was er alleen de kerk op zondag, een vereniging door de week en de jaarlijkse Schooldag. Nu zijn er mogelijkheden te kust en te keur.

Dit zijn voor de hand liggende, maar reële oorzaken waardoor veel kerkleden het moeilijker vinden om elke zondag (twee keer) een kerkdienst te bezoeken. Het leven is gewoon sterk veranderd in de afgelopen twintig jaar. Veel van deze mensen zullen direct toegeven dat het moeilijk is om in je eentje christen te zijn. Zij zoeken wel degelijk gemeenschap. Voor hen zal de plaatselijke gemeente ook wel het centrum zijn van alle activiteiten waaraan ze meedoen. Maar bij de kerk horen betekent voor hen niet alleen het bezoeken van kerkdiensten. Het betekent ook op donderdagavond een huiskring bezoeken of met vrienden naar een conferentie gaan. Kerk-zijn wordt 'vloei-baarder'. Mensen beleven het op verschillende momenten in de week en op verschillende manieren.

De grote cultuuromslag

Toch is dit niet alles. Er zijn diepere oorzaken die maken dat mensen van nu anders omgaan met geloof en kerk dan mensen van vroeger. Vanaf de jaren zestig is er een geweldige cultuuromslag gaande in vrijwel alle westerse landen. Die omslag wordt meestal samengevat met twee kernwoorden: individualisering en fragmentering.

Individualisering houdt in dat mensen zich voor hun levensrichting steeds minder beroepen op bronnen en gezagsinstanties buiten henzelf (familie, voorgelacht, dorp, kerk, partij) en zich steeds meer toekeren naar hun eigen innerlijk als bron van gezag. Dit betekent niet dat ze alleen maar hun eigen instincten willen volgen en dat het een losgeslagen bende wordt. Maar mensen willen alleen gehoorzamen aan gezag waarvoor zij zelf hebben gekozen en dat spoort met hun eigen innerlijk. 'Ik kan voor mezelf denken', is het motto. Maar ook: 'Ik moet voor mezelf denken'. Het voelt onecht en gevaarlijk om jezelf uit te leveren aan anderen die schijnen te weten wat goed voor je is.

Fragmentering houdt in dat we in onze moderne samenlevingen de hele dag allerlei rollen moeten vervullen. We moeten een goede moeder zijn en een effectieve werknemer en bovendien nog een lieve echtgenote en een zorgzaam kind voor onze ouders in het bejaardenhuis. Veel mensen ervaren hun eigen leven als verbrokkeld, verscheurd tussen allerlei tegenstrijdige verwachtingen.

Beide ontwikkelingen zorgen ervoor dat mensen op zoek gaan naar hun echte 'zelf'. Hoe vind ik de verbinding tussen mogen kiezen en moeten kiezen? Waar vind ik echte vrijheid? En: hoe vind ik de verbinding tussen al mijn verschillende rollen? Mensen die de wereld ervaren als een ingewikkeld geheel van onduidelijke rollen en verwachtingen zijn geneigd de antwoorden diep in zichzelf te zoeken. Ergens daar moet toch het antwoord liggen? In de afgelopen tientallen jaren zien we een enorme groei van boeken, cursussen, therapieën die daarop inspelen.

Het is belangrijk om te zien dat deze ontwikkelingen niet zomaar *gekozen* zijn. De individualisering heeft ertoe geleid dat moderne mensen meer te kiezen hebben dan hun voorouders. Maar let op: keuzevrijheid is ook een keuzeplicht. We mogen meer kiezen, maar het betekent ook dat we de hele dag *moeten* kiezen. Jongeren die voor de vraag staan welke opleiding ze moeten volgen, lopen daar vaak tegenaan. Individualisering en fragmentering zijn ook het gevolg van machten buiten onszelf. Ze *overkomen* ons in zekere zin.

Gevolgen voor de kerk

Deze ontwikkelingen worden niet overal even sterk gevoeld. Je vindt ze meer onder jongeren dan onder ouderen, meer in de stad dan op het platteland. Maar het punt is: ze gaan niet meer weg. Alles wijst erop dat individualisering en fragmentering alleen

maar zullen dóórgaan. Mensen zullen steeds meer de behoefte hebben om te luisteren naar hun eigen innerlijk, om heelheid en eenheid te zoeken in zichzelf, om zichzelf en de eigen gevoelens en verlangens serieus te nemen. Het zijn vaak de enige steunpunten die mensen nog hebben, wanneer allerlei rolpatronen en externe verwachtingen in elkaar vallen of onduidelijk worden.

Wat betekent dit voor de kerk? Nu, kerken hebben dit gemeen dat zij mensen aanspreken om hun eigen verlangens en behoeften te onderwerpen aan een hoger doel – de dienst aan God en de medemens. Dat kan ook niet anders. Maar het betekent wel dat er voor het gevoel van mensen gemakkelijk onrecht wordt gedaan aan wie zij echt zijn. Er kan een kloof ontstaan tussen de echte vragen en gevoelens van mensen en het 'ideaal' dat hun voortdurend wordt voorgehouden. Bepaalde emoties en uitingen (bijv. blijdschap, dankbaarheid, verdriet) worden 'beter' gevonden dan andere, die er echter wel degelijk zijn (bijv. trots, woede, twijfel). Als er weinig ruimte is voor dit soort 'negatieve' emoties, dan kan dit op de lange duur vervreemding wekken. Mensen kunnen zich gefrustreerd voelen in hun zoektocht en hun geloofsontwikkeling. Uit onderzoek onder kerkverlaters blijkt een opmerkelijk feit: onder hen zijn behoorlijk wat mensen die op latere leeftijd afhaken, terwijl zij altijd voorop liepen in de kerk, taken en ambten hebben vervuld en soms een voorbeeld waren voor anderen. Deze mensen hebben meestal hun geloof niet verloren, maar zij raakten steeds meer vervreemd van de kerk, naarmate zij hun eigen wil en gevoelens serieuzer gingen nemen bij het ouder worden. Moderne mensen worden, of zij willen of niet, gedwongen veel over zichzelf na te denken en hun innerlijk leven uit te diepen en serieus te nemen. Er kan een flinke spanning ontstaan, naarmate de kerk hen meer aanspoort om hun eigen innerlijk juist te onderwerpen aan hogere idealen en hun eigen 'negatieve' emoties te onderdrukken.

Aanbevelingen

Hoë kunnen kerken hiermee omgaan? Ik wil drie dingen noemen, zonder volledig te zijn.

In de eerste plaats zullen kerken eerlijk moeten omgaan met de vragen, angsten en twijfels van mensen. Die moeten worden benoemd en er moet ruimte zijn om die vragen te bespreken, bijvoorbeeld in kleine groepen. Predikanten kunnen hier heel wat betekenen door op de preekstoel duidelijk te maken dat het normaal is om dat soort gevoelens te hebben en door eerlijk te zijn over hun eigen 'werkelijke ik', in plaats van steeds maar weer het 'ideale ik' aan mensen voor te houden. Dit heeft ook direct te maken met de kwaliteit van ons gemeentelven. Als we vinden dat je de kerk nodig hebt om te kunnen geloven, moet dat ook zichtbaar worden in het leven van de gemeente. Het moet mogelijk zijn om in de gemeente eerlijk en kwetsbaar te kunnen zijn over je leven, je relaties en je geloof, zonder daarop afgerekend te worden. Laten leidinggevenden daarin een voorbeeld geven. In te veel gemeenten heerst een cultuur van ons mooier voordoen dan we zijn.

In de tweede plaats zou er in kerken meer aandacht mogen zijn voor de geloofsontwikkeling die mensen doormaken naarmate zij ouder worden. Geloof maakt vaak fasen door, van meer kinderlijke en loyale vormen naar meer doorleefde en soms ook kritischer vormen van geloven. Mensen die dat doormaken, zijn zelf soms bang dat zij hun geloof verliezen, terwijl het vooral een crisis is tussen twee fasen. Hoewel het belangrijk is om te benadrukken dat mensen bekeerd moeten worden, is het gevaarlijk om steeds maar weer op dat aambeeld te hameren zonder veel aandacht voor wat daarna komt. Wat gebeurt er met ons geloof als we rond de dertig zijn, of als we de middelbare leeftijd naderen, of als we oud zijn? Er mag meer duidelijk gemaakt worden dat het normaal is dat geloof meeverandert met ons leven en dat dit met schokken gepaard kan gaan.

In de derde plaats zouden kerken mogen nadenken over variatie en kwaliteit. Ik denk dan vooral aan de zondagse diensten. Het valt te overwegen om bijvoorbeeld de tweede dienst anders in te vullen en daarin minder accent te leggen op een preek en meer op gesprek, verdieping, samenhang en ontmoeting. Dat zou verschillende positieve gevolgen kunnen hebben. Het kan bijvoorbeeld leiden tot een verhoging van de kwaliteit van de prediking. Twee preken maken per zondag is fysiek misschien mogelijk, maar het zorgt voor haastwerk en oppervlakkigheid. De uitzonderingen niet te na gesproken. Als mensen via internet en op conferenties toespraken kunnen beluisteren waaraan soms wekenlang is gewerkt en geschaafd, dan vergt het veel van hen om elke zondag te luisteren naar een preek die op zaterdagmorgen nog inderhaast is geschreven door een oververmoeide predikant. En ik vrees dat dit vaker voorkomt dan velen willen toegeven.

Ook kan een andere invulling van de tweede dienst meer recht doen aan de behoefte van mensen om even geen nieuwe informatie op zich af te krijgen, maar tijd te krijgen voor verwerking en toepassing. Op die manier kan het Woord dieper wortelen in de gemeente (Kol. 3:16), dan wanneer de ene preek de andere opvolgt in een hoger tempo dan de meeste mensen aankunnen.

Echte, warme ontmoetingen, een ontspannen omgang met elkaar vanuit het geloof in Gods genade, dat kenmerkt een gemeente die het geloof van mensen voeding geeft. Voor bijna alle mensen, zowel binnen als buiten de kerk, is het kenmerk van het ware niet of zij goed onderwijs krijgen of veel informatie. Zij zullen een gemeente bewust of onbewust beoordelen aan de vruchten: de kwaliteit van de relaties en de mate waarin mensen in praktijk brengen wat zij verkondigen. Worden mensen hier werkelijk gezien en gekend? Is iedereen welkom, zonder uitzondering? Is dit een gemeente die in haar omgeving gemist zou worden, als zij zou verdwijnen?

Kortom: we kunnen wel *zeggen* dat mensen niet kunnen geloven zonder de kerk, maar uiteindelijk zal dit moeten *blijken*. Het beste antwoord op de vraag of je kunt geloven zonder kerk is een gemeentelieven dat is gestempeld door geloof, hoop en oprechte liefde.

Dr. S. Paas

